■ Спадчына ў законе

ЧАС ВЯРТАЦЬ КУЛЬТУРНЫЯ КАШТОЎНАСЦІ

30 гадоў Беларускаму фонду культуры. Наперадзе — амбіцыйныя задумы

Гэта быў час пошукаў, знаходак, расчараванняў. Але на рахунку гэтай арганізацыі — шмат карысных ініцыятыў, рэалізаваныя праекты. Да таго ж на чале БФК і сёння знаходзяцца людзі, сапраўды апантаныя справай захавання і папулярызацыі нацыянальнай спадчыны.

У 1950 годзе 87 партрэтаў Радзівілаў, пераважна з галерэі Нясвіжскага палаца, былі добраахвотна перададзены Польшчы. На сённяшні дзень іх таксама можна лічыць страчанымі каштоўнасцямі.

Пры непасрэдным удзеле фонду выдадзена восем тамоў кнігі «Вяртанне». Лёсам страчаных каштоўнасцяў асабліва занепакоены **старшыня рады Беларускага фонду культуры Уладзімір ГІЛЕП:**

— Добра, што існуе дзяржаўная камісія па вяртанні культурных каштоўнасцяў. Але, на мой погляд, гэта толькі паўкроку. Наступнае, што трэба зрабіць, — стварыць спецыяльную структуру, якая займалася б гэтым штодня. Трэба пастаянна шукаць, што дзе нашага ёсць у свеце. Патрэбна вялікая служба юрыстаў-міжнароднікаў, якая працавала б з аховай помнікаў. На сённяшні дзень у нас толькі адзін юрыст у гэтым кірунку — Эдуард Мартыненка, які штодня працуе ў Гродне, але пакуль што на сябе. Ён стаў доктарам навук, выдае кнігі адпаведнай тэматыкі. Але, маю думку, ён незапатрабаваны, трэба, каб такі спецыяліст акурат уваходзіў у структуру па вяртанні нашых каштоўнасцяў.

Намеснік міністра культуры Васіль ЧЭРНІК, які таксама прысутнічаў на прэс-канферэнцыі з нагоды юбілею фонду, таксама ўпэўнены, што надышоў час збіраць камяні:

— Вялікая праца праведзена: выдадзена восем тамоў кнігі «Вяртанне», у канцы 2016 года абноўлены склад камісіі па вяртанні, цяпер яе ўзначальваюць два намеснікі міністра культуры. Аднак у Рэспубліцы Беларусь адсутнічаюць нарматыўныя акты аб рэстытуцыі культурных каштоўнасцяў. На сённяшні дзень гэта вельмі вялікая праблема для нас. У Расіі ёсць такі закон. Ён мае вельмі доўгую назву «Аб гісторыка-культурных каштоўнасцях, якія аказаліся на тэрыторыі Расійскай Федэрацыі пасля завяршэння Другой сусветнай вайны». Я думаю, што камісія, якая ўжо цяпер павінна збірацца і працаваць, можа паставіць пытанне аб прыняцці такога закона аб рэстытуцыі культурных каштоўнасцяў і ў нашай краіне. Тады можна будзе вырашаць праблемныя пытанні — і з бібліятэкай Храптовічаў, якая знаходзіцца ў Кіеве, і з многімі іншымі страчанымі калекцыямі.

Шмат высілкаў кіраўніцтва арганізацыі робіць і для таго, каб паспрыяць аднаўленню старажытнага Полацка. **Дацэнт кафедры арганізацыі і кіравання БДЭУ Уладзімір ЦЯЛЕЖНІКАЎ** адзначыў:

— У 1970-я гады было зроблена нямала, каб звярнуць увагу на культурную спадчыну Полацка. Аднак сёння шмат магчымасцяў страчана. Каб не заняліся ў свой час полацкім езуіцкім калегіумам, то, пэўна, увогуле было б мала нагод ездзіць у старажытны горад. Але ж гэта наш выток, да яго трэба вяртацца. Сёння Беларускі фонд культуры праводзіць вялікую работу, спрабуе звярнуць увагу і Міністэрства культуры, і мясцовых улад на праблемы Полацка. Але, на жаль, вынікаў няма, бо статус горада зніжаны да раённага цэнтра. Гэта перакрэслівае многія нашы намаганні. Насамрэч шмат знакавага і сур'ёзнага можна было б зрабіць і за невялікія грошы пры ўдзеле грамадскасці.

Намеснік старшыні рады Беларускага фонду культуры Анатоль БУТЭВІЧ упэўнены, што самае вялікае дасягненне іх працы за гэты час — тое, што фонд існуе столькі часу! Аднак арганізацыя магла б мець і большыя маштабы — яе праца ў рэгіёнах сёння прыціхла. Пашырэнне працы фонду ў невялікіх гарадах магло б прынесці вялікі плён.

Ніна ШЧАРБАЧЭВІЧ.
nina@zviazda.by

ПАНТЭОН АЙЧЫНЫ

ВАЛАДАР

(? — 1216)

Больш як два стагоддзі нашы продкі змагаліся з крыжакамі. Разам з беларусамі ў гэтай барацьбе ўдзельнічалі літоўцы, рускія, палякі, украінцы, латышы, эстонцы. Гэта было супрацьстаянне Захаду і Усходу. За крыжацкімі ордэнамі мечаносцаў і тэўтонцаў стаялі сілы ўсёй Заходняй Еўропы. Які лёс чакаў бы нашых продкаў, каб не перамаглі яны ў гэтай вайне?

«Вялікі кароль Вальдэмар» — так назваў полацкага князя ордэнскі храніст Генрых Латвійскі. Толькі з яго «Хронікі Лівоніі» мы можам даведацца пра Валадара. Паводле хронікі, Валадар ужо ў 1186 годзе быў полацкім князем і правіў аж да 1216 года. Такім чынам, Валадар пракняжыў у Полацку трыццаць гадоў, што пасля славутага Усяслава Брачыславіча не ўдавалася ніводнаму князю. Ён дамогся аб'яднання ўсіх полацкіх удзельных князёў і не дапусціў міжусобнай вайны. Моц Полацкага княства выявілася ў 1195 годзе, калі палачане вызвалілі Віцебск ад улады Смаленскага княства, якое на той час лічылася адным з наймацнейшых на Русі. У 1201 годзе, калі літоўскія князі выправіліся ў рабаўніцкі паход на падуладныя Полацку землі, Валадар увёў свае войска ў Літву і прымусіў літвінаў адмовіцца ад паходу. Відаць, не выпадкова Валадар названы «вялікім каралём», нават крыжакі прызнавалі яго моц. Так яно і было. З'явіўшыся ў Лівоніі, крыжакі прасілі ў Валадара дазволу хрысціць падуладных яму ліваў. Полацк валодаў землямі да берагоў Балтыйскага мора, а плямёны, што жылі на іх, — лівы, селы, лэты, латгалы — плацілі даніну полацкаму князю. Каб заваяваць Лівонію, нямецкім феадалам трэба было перш за ўсё ваяваць з Полацкам. Таму крыжакі пагадзіліся плаціць Полацку даніну за падуладныя яму плямёны. Уладзімір не разгадаў гэтага палітычнага манеўру і згадзіўся з крыжацкай прапановай. Крыжакі выйгралі час і пачалі будаваць замкі, умацоўвацца, стварылі свой ордэн. А як неслі яны слова Божае, піша хроніка: «І залілі крывёю паганцаў усе дарогі і месцы»; «спустошылі і аддалі агню ўсе весі, а мужчын, якіх захапілі, усіх спалілі жывымі». Занадта позна зразумеў сваю памылку Валадар. Ордэн паспеў трывала ўсталявацца ў Лівоніі. У вусці Дзвіны была пабудавана крэпасць Рыга, якая закрыла выхад полацкім купцам у Балтыйскае мора. У 1203 годзе Валадар здзейсніў паход у Лівонію. Але крыжакі, схаваўшыся за мураванымі сценамі замкаў, адбіліся. Рыжскі біскуп Альберт прызнае Валадара ўладаром Лівоніі і працягвае плаціць яму даніну, адначасова ён агнём і мячом «хрысціць» ліваў. Так доўга не магло працягвацца. Да Валадара ў 1206 годзе прыбыло ліўскае пасольства і папрасіла яго заступіцца. І гэты паход не прынёс палачанам перамогі. Крыжакі зноў абараніліся ў сваіх замках. Адчуўшы сваю сілу, Ордэн ад тактыкі ўступак Полацку пераходзіць у наступленне. Крыжакі захапілі Кукейнос і Герцыке. Альберт адмовіўся плаціць даніну. Угневаны Валадар пагражаў спаліць усе крыжацкія замкі ў Лівоніі і прагнаць крыжакоў, але перавага ўжо была на іх баку.

Народы, якія змагаліся супраць крыжакоў, бачылі ў Полацку свайго саюзніка. У 1216 годзе эсты звярнуліся да Валадара з просьбай, каб ён з войскам прыйшоў ваяваць за Рыгу. Эсты абяцалі падняць на вайну з Ордэнам паняволеныя народы. Гэта быў час, якога цярпліва чакаў Валадар, і ён пачаў збіраць войскі з Полацкай зямлі і суседняй Літвы. Калі ўсё было гатова для паходу, Уладзімір, які ўзначаліў войска, узышоўшы на карабель, раптам паваліўся і памёр. А без правадыра паход не адбыўся. Такая заўчасная смерць Валадара наводзіць на думку, што яго атруцілі ордэнскія шпегі.

Валадар — апошні полацкі князь, пра якога нешта дакладнае вядома, хоць па-ранейшаму ягоная постаць застаецца загадкавай. Нічога новага гісторыкі пра яго не могуць дадаць. І тут на дапамогу прыходзяць літаратары і мастакі. Яны вольныя выкарыстоўваць гістарычныя звесткі суадносна са сваімі творчымі задумамі. Як не нагадаць цудоўны раман Леаніда Дайнекі «Меч князя Вячкі», у якім якраз і ўваскрашаюцца расказаныя намі падзеі. Захапляльны прыгодніцкі сюжэт забяспечыў раману чытацкі поспех. Героі мінулага ажылі ў нашым уяўленні, зрабіліся больш блізкімі і зразумелымі нам. Так гісторыя ўваходзіць у сённяшняе, варта толькі ўбачыць яе.

Вітаўт ЧАРОПКА.

■ Традыцыі

«ЯШЧАР-ПАНОК, АДДАЙ ВЯНОК...»

Гульня «Яшчур» прэтэндуе на ўключэнне ў спіс гісторыка-культурных каштоўнасцяў

Даўно прывабіла і заінтрыгавала мяне адна з загадкавых і таямнічых народных гульняў «Яшчур» («Яшчар»). Апісанняў яе даўнейшых варыянтаў, якія раней бывалі амаль ва ўсіх кутках Беларусі, я сабраў некалькі дзясяткаў. Затым даследаваў яе таямніцы і расказаў у розных выданнях: «Гульні, забавы, ігрышчы» (1996, 2000, 2003), «Беларуская батлейка. Каляндарныя і абрадавыя гульні» (1997), «Беларуская фалькларыстыка: народныя гульні» (2014) і інш. Аднак ні разу не сустракаў гульню ў жывым аўтэнтычным выкананні.

Цмоку-яшчару (пасрэднікамі паміж ім і людзьмі былі вешчуны, валхвы, шаманы) людзі рабілі ахвяры, каб выпрасіць пэўныя даброты.

Заканчэнне Каляд. І вось я разам з метадыстам Інстытута культуры Беларусі (Інбелкульт) Алёнай Каліноўскай у дарозе. Маляўнічыя краявіды Пастаўшчыны, якая выцягнулася вакол цяпер замураванай лёдам ракі Галбіяца («рака, якая цячэ па нізіне»), што згадваецца яшчэ ў прывілеі вялікага князя ВКЛ аж у 1414 годзе.

У Гуце-Голбіі нас сустракаюць супрацоўнікі Цэнтра культуры і народнай творчасці Пастаўскага раёна Л.Я. Чатовіч, навуковы супрацоўнік, і С.М. Марозава, спецыяліст па фальклоры, якія падрыхтавалі заяўку з просьбай да Беларускай рэспубліканскай навукова-метадычнай рады па пытаннях гісторыка-культурнай спадчыны на ўключэнне народнай гульні моладзі «Яшчар» у Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцяў Рэспублікі Беларусь.

Гуцкі сацыяльна-культурны цэнтр Варапаеўскага пасялковага Савета размясціўся ў былым будынку школзавода. Прасторны пакой на другім паверсе абсталяваны пад вясковую хату. Тут і збіраюцца ўдзельнікі фальклорнага гуртка, якім кіруе Тамара Маслоўская. У яго ўваходзіць моладзь вёсак Гута-Голбія, Белькі, Вайцякі, Касаўшчына, Полава, Рагоўскія, пераважна вучні старэйшых класаў мясцовых школ.

На вечарынах гуртка добры тон задае сямейны інструментальны ансамбль сям'і Пачкоўскіх з вёскі Гута-Голбія, лаўрэат абласных свят-конкурсаў «Грай, гармонік!», удзельнік розных рэспубліканскіх і іншых канцэртаў. Таленавітая музычная сям'я выкарыстоўвае двое цымбалаў, даўнейшую ліпавую карыну, аздобленую бяростай, дудку, свістулькі, бубен, трашчоткі, вырабленыя рознымі мясцовымі майстрамі, дапрацаваныя і беражліва захаваныя кіраўніком А.Г. Пачкоўскім. Самаробнымі інструментамі ўмела карыстаюцца жонка, пляменнік, унук і тры ўнучкі (усе Пачкоўскія і Вітко — сямейны ансамбль).

Рэй у вечарыне-гульні вядзе кіраўнік гуртка Тамара Валянцінаўна (1962 год нараджэння), якая пераняла ў спадчынных гутнікаў мясцовую манеру правядзення старадаўняй гульні, што праводзілася тут не толькі на Каляды, але і на Вялікдзень, і на Купалле.

Пасярод пакоя на зэдліку сядзіць хлопец — «Яшчар», апрануты ў вывернуты кажух, шапку-аблавушку, падпяразаны дзягай. Дзяўчаты з хусткамі на плячах водзяць вакол яго карагод, спяваючы: «Сядзіць сабе Яшчар, // Гэй нам, гэй! // На залатым крэсле, // На шчаслівым месце. // Яшчар зямлю точыць, // Жаніцца хочыць. // Бяры сабе панну, // Ці што ў чаравічках, // Ці што невялічка, // Ці што ў атласе, // У сінім паясе». Тэкст паўтараецца столькі разоў, колькі дзяўчат у коле. Пасля кожнага выканання Яшчар забірае сабе чарговую хустку-«вянок». Затым уладар падземна-падводнага царства (па даследаваннях навукоўцаў) вяртае «згубленае» іх гаспадыням пасля таго, як яны выканаюць яго ўладны капрыз: станцаваць, некага пацалаваць і г. д. (прывабнасць і поспех гульні ў многім залежыць ад асобы, знаходлівасці Яшчара — традыцыя прадугледжвае пэўныя імправізацыі). Як і ў падобных ігрышчах, маладзёжных вечарынах, выконваліся і іншыя забавы, танцы, песні.

Гульня даўно зацікавіла навукоўцаў, асабліва расійскіх, для якіх мелі важнае значэнне найбольш кансерватыўныя варыянты зафіксаваных беларускіх песень. У іх праяўляюцца рэшткі ахвяраванне духу падземнага царства прыгожых цнатлівых дзяўчат. Вянок у фальклоры — гэта сімвал чысціні, згубіць яго — азначае стаць жанчынаю. У Старажытным Егіпце, індзейцаў Мая, Кітаі і іншых краінах ахвяравалі жывых дзяўчат, кідаючы для багоў у вадаёмы. Падобнае — і ў беларускіх гульнях. Цмоку-яшчару (пасрэднікамі паміж ім і людзьмі былі вешчуны, валхвы, шаманы) людзі рабілі ахвяры, каб выпрасіць пэўныя даброты.

Цяпер даўні сэнс магічнага дзейства страчаны, гульня выконвае эстэтычную функцыю, вяртае моладзь да традыцый продкаў, нацыянальных каштоўнасцяў, што і прадугледжвае Канвенцыя ЮНЕСКА аб захаванні нематэрыяльнай культурнай спадчыны. Падобныя праяўленні, як адраджэнне гульні «Яшчар», неабходна падтрымліваць, ствараць умовы для іх захавання і развіцця.

Алесь ЛОЗКА